

**AZ IMMATERIÁLIS TŐKE VIZSGÁLATA A HAZAI LEADER HELYI  
AKCIÓCSOPORTOKBAN**  
THE EXAMINATION OF IMMATERIAL CAPITAL IN THE HUNGARIAN LEADER  
LOCAL ACTION GROUPS

**Kassai Zsuzsanna PhD.<sup>1</sup>, Áldorfainé Czabadai Lilla<sup>2</sup>**

<sup>1</sup>adjunktus, <sup>2</sup>tanársegéd

<sup>1,2</sup>Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani  
és Vidékfejlesztési Intézet

E-mail: <sup>1</sup>kassai.zsuzsanna@gtk.szie.hu, <sup>2</sup>aldorfaine.czabadai.lilla@gtk.szie.hu

### **Összefoglalás**

Nemzetközi kutatási eredmények azt mutatják, hogy az EU LEADER programjának jelentős szerepe van egy adott régióban a területi tőke mennyiségének növelésében, az egyes tőkeelemek minőségének javításában és a köztük lévő kapcsolatok erősítésében. A hazai LEADER kistérségekben azonban ez idáig nem vizsgálták a területi tőke jellemzőit alaposabban a jelenlegi programozási időszakban. Éppen ez az oka annak, hogy írásunkban az immateriális tőke legfőbb sajátosságait tanulmányozzuk a jelenleg futó LEADER programban. A Helyi Akciócsoportok humán, társadalmi, kapcsolati és kulturális tőkéjének legfőbb jellemzőit tárjuk fel. A többváltozós statisztikai elemzéshez a Központi Statisztikai Hivatal adatait használtuk fel annak érdekében, hogy feltárjuk a LEADER kistérségek közötti hasonlóságokat és különbségeket.

### **Abstract**

International research results show that the EU LEADER program has a vital role in increasing the quantity of territorial capital in a region and improving the quality of its components and strengthening the relations among them. However, the characteristics of territorial capital of Hungarian LEADER regions have not been examined detailed in the current programming period yet. That is the reason why we study the main features of the immaterial components of territorial capital in the current LEADER program in our paper. We reveal the most important characteristics of human, social, relational and cultural capital of Hungarian Local Action Groups. The data of Hungarian Central Statistical Office were used for this analysis and multivariate statistical methods were applied to explore the similarities and differences between LEADER regions.

**Kulcsszavak:** területi tőke, immateriális tőke, humán tőke, társadalmi tőke, kulturális tőke

**JEL besorolás:** R10, R11, R12

**LCC:** HA175-473, HB501, HM621-656, HM756-781, HT401-485

### **Bevezetés**

A területi tőke fogalma folyamatos átalakulásban van. Értelmezése, illetve vizsgálata napjainkban már a modern regionális tudomány részét képezi, a nemzetközi és hazai szakmai tanulmányok egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a területi tőke koncepciójára. Egyértelmű definíciója azonban máig nincs, fogalmi rendszerében előfordulnak eltérések és átfedések is, így mérhetősége, számszerűsített vizsgálata rengeteg korlátba ütközik (Oláh, 2017; Jóna, 2013; Tóth, 2011).

A LEADER European Observatory (1999) összefogó, ám mégis általános definíciót határoz meg, miszerint a területi tőke egy adott terület összes megfogható és megfoghatatlan elemét jelenti, amelyek egyfelől vagyont, másfelől korlátot alkotnak.

Az OECD 2001-es Területi Kitekintés című tanulmányában a területi tőkét a városok és régiók endogén fejlődését megalapozó eszközállományként határozza meg, amelynek elemei az intézmények, a döntéshozatali módok és az eszközök leghatékonyabb felhasználást segítő szakmai készségek.

A World Bank (2006) hangsúlyozza, hogy a területi tőke (a területi vagyon vagy jólét) elemei közül a már korábban meghatározott tőketípusokon (pénztőke, természeti tőke stb.) kívül az immateriális tőkejavakat is figyelembe kell venni, mert becslések szerint a humán tőke és az intézmények értéke alkotják a vagyon legnagyobb részét gyakorlatilag minden országban.

Lin (2001) a LEADER tanulmányban található koncepcióhoz hasonló tőkekategóriákat határozott meg. A klasszikus, hagyományos kategóriába sorolja a kézzel fogható elemeket, míg az új, modern csoportban már megemlíti a nem kézzel fogható elemeket, például a személyes kapcsolatokat, a tudást és az információt (más néven humán, kapcsolati és tudástőkét), amelyek számbavétele a tudásgazdaság térhódítása miatt is egyre nagyobb hangsúlyt kap. Ezért is fontos különbséget tenni a területi és társadalmi tőkét kölcsönösen meghatározó fogalmakként kezelő szemléletmódot (pl. Európai Bizottság) a területi tőke materiális, illetve immateriális alrendszerait hangsúlyozó modellek (pl. Camagni) között (Tóth, 2011)

Napjainkban a regionális fejlődés elméletein belül az endogén irányzatok kerültek előtérbe (Káposzta-Tóth, 2013; Virág, 2017). Ezek az irányzatok alapvetően két kategóriára bonthatók. Az egyik részük az egyes térségek egyedi tényezőit kívánja feltárni (Áldorfai, 2016), miközben léteznek olyan irányzatok, amelyek általánosságban vizsgálják az endogén tényezőket, például a tőke, a területi tőke fogalmát (Lengyel, 2012). Eltérő területi szinteken azonban a különböző területi tőke tényezők heterogén módon jelentkeznek, emiatt is kívánatos, hogy a területi tőkét új jelenségként kezeljük, amelyben a területi lehatárolás csupán a tőketényezők fizikai keretét adja (Dombi et al., 2017; Rechnitzer, 2016).

Ahogy azt a World Bank (2006) és Lin (2001) is hangsúlyozta, a tudásgazdaság térhódítása miatt az új típusú tőkék és azok vizsgálata egyre fontosabbá válik. Az új tőkéhez kapcsolódó fogalmak (intellektuális tőke, szellemi tőke, társadalmi tőke, kulturális tőke, szimbolikus tőke) már az 1970-es és 1980-as években megjelentek, majd az ezredfordulótól kezdve folyamatosan kiegészültek például a tudástőke és a kreativitás tőke meghatározásaival. A területiség (a területi tényező), a regionalizmus térhódításával együtt a területi tőkével foglalkozó kutatások száma is növekedett (Tóth, 2010).

A területi tőke egyik, talán legtöbbször idézett kutatója, Camagni (2008) figyelembe vette a területi dimenziót is, elméletében egy adott régió megfogható, részben megfogható és nem megfogható tényezőit csoportosította aszerint, hogy azokért erős, közepesen erős vagy gyenge verseny folyik. A kutatásunk kapcsán releváns immateriális (új típusú, nem megfogható) javakat a következőképpen csoportosította.

- Humán (emberi) tőke
  - vállalkozói szellem,
  - kreativitás,
  - magán know-how,
- Társadalmi tőke
  - intézmények
  - viselkedési modellek, értékek
  - bizalom, hírnév
  - társulásra való hajlandóság (társas szellem)

- Kapcsolati tőke
  - együttműködési képesség
  - közös cselekvési képesség
  - közös kompetenciák

A humán, társadalmi és kapcsolati tőke elméleti, fogalmi szintű meghatározásához a területi tőkéhez hasonlóan eltérések és átfedések sokaságát kell értelmezni. Vannak ugyan olyan kutatók, akik munkáira rendszeresen hivatkoznak, azonban sok esetben az általuk megfogalmazott definíciókat az adott kutatáshoz szükséges elemekkel egészítik ki a szerzők. Mivel a területi tőke eleve nehezen mérhető, a „megfoghatatlan” immateriális alrendszerének számszerűsített vizsgálatai számos problémát vetnek fel.

A humán tőke az OECD (1998) oktatási kiadványa szerint a munkaképes korú népesség birtokában lévő tudás-, kompetencia- és gazdaságilag releváns tulajdonság-állomány, az egyénekbe beágyazott tudás. Dombi és szerzőtársai (2017) gyűjtése alapján az emberi tőkét az ember (öröklötten vagy szerzetten) részévé váló produktív tulajdonságok, hasznos és értékes képességek, ismeretek összességéként értelmezhetjük, amelyek folyamatos beruházást (pénz és tanulás) igényelnek és általuk új gondolatok, innovációk születnek. Ennek értelmében a humán tőkéhez szorosan kapcsolódik a pszichikai-, kreatív- és egészségtőke. A pszichikai tőke a tőkehasználati képességet jelenti, amely tényező a találmányossággal (kreatív tőke) és az egészségtőkével (jó egészségügyi állapot, megfelelő élőhely és környezet) ötvözve segíti a hatékony humán tőke állomány kialakulását.

Az összetett fogalomrendszer miatt a szakértők jellemzően a legáltalánosabb definíciókból igyekeznek kiindulni. Ennek oka lehet az is, hogy az elfogadott definíciókat (pl. OECD) az adott vizsgálathoz, az elérhető adatokhoz igazítják, mivel például az iskolai végzettség szintje jól mérhető, míg az informális módon szerzett tudás, a tudás minőségbeli különbségei, vagy az egyén egészségügyi állapota, a környezeti hatások nem vagy nehezen számszerűsíthető (T. Kiss, 2012 és Sik, 2006 idézi Schiller et al., 2000).

Elmondható, hogy az emberi tőke mérésére alapvetően kétféle módszert szoktak alkalmazni. Az egyik megközelítés szerint a méréshez alkalmazott tényezők pénzben (költség-jövedelem alapú rendszerekkel) kifejezhetők, a másik módszer pedig az oktatási rendszer adatainak elemzésével méri az emberi tőkét. A társadalomtudományhoz közelebb álló regionális témájú kutatásokban tipikusan inkább az utóbbi módszer által használt mutatókat (írni-olvasni tudók aránya, beiskolázási arány, iskolai végzettség, a munkaképes korú lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása stb.) szokták alkalmazni. Ebből is kitűnik, hogy ez elméleti és empirikus úton megvalósított vizsgálatok eredményei között az értelmezési kettősségből adódóan nagy különbségeket fedezhetünk fel (T. Kiss, 2012).

Tóth és Káposzta (2013) szerint a helyi társadalmi tőke kialakulása, különösen a civil társadalmi szervezetek térnyerése jelentősen hozzájárul a vidéki területek fejlődéséhez. Éppen ezért a társadalmi tőke mára a közgazdasági és szociológiai kutatások egyik legnépszerűbb területévé vált a nem anyagi jellegű társadalmi erőforrások vizsgálata (Kis, 2006).

A társadalmi tőkét a Camagni-féle besoroláshoz igazodva több oldalról közelíthetjük meg. Coleman (1990) elmélete szerint a társadalmi tőkét a funkciója révén tudjuk meghatározni. Nem önálló entitás, hanem különböző entitások variációja, amelyeknek két közös tulajdonságuk van. A társadalmi struktúra valamely aspektusából állnak és megkönnyítik a struktúrában lévő egyének bizonyos cselekvéseit. Burt (1992) ennél konkrétabban fogalmaz. A társadalmi tőkét barátokban, kollégákban és más általános kapcsolatokban látja, amik által lehetőséget kapunk, hogy használjuk a pénzügyi és emberi tőkénket.

Putnam (1995) meghatározásában a társadalmi tőke a társadalmi tőke azon jellemzőinek összessége, amelyek a kölcsönös előnyök érdekében megkönnyítik az együttműködést és a kooperációt. Ilyenek például a hálózatok, normák és a társadalmi bizalom. A hálózat, a kapcsolatok kialakításának fontossága McCann (2001) definíciójában is megjelenik. Szerinte a társadalmi tőke teszi lehetővé a közösségek számára, hogy kapcsolatot létesítsenek egymással vagy kapcsolódjanak más, sok esetben társadalmilag, kulturálisan, etnikailag különböző közösségekhez.

Woolcock (1998) alapján a közösségek közötti kapcsolatok lehetnek megkötők (homogén társadalmak személyközi kapcsolatai), összekötők (horizontális kapcsolatok különböző társadalmi csoportok között), valamint összekapcsolók (vertikális kapcsolat a hierarchia rendszerben, amely meghatározhatja az érdekérvényesítő- és versenyképességet). A társadalmi tőkét értelmezhetjük továbbá egyéni (saját tőke), csoport (tagság) és nemzeti (közjó) szinten. Többen célmegvalósító cselekvésként (előnyös, tervszerű kapcsolatok kialakításaként, beruházásként) írják le és egyenlőnek tekintik az emberi tőkével. Az egyén az előnyös kapcsolatok révén szerzett haszon miatt az így kialakult közösségi elvekhez, hálózatokhoz kíván csatlakozni, ezáltal sokan hálózati tőkeként azonosítják (Dombi et al., 2017).

A társadalmi tőke vizsgálatában a fogalom összetettsége - az előzőekhez hasonlóan - a mérhetőség rovására megy. Az iskolai végzettség az eddig tárgyaltak alapján a humán tőke részeként értelmezhető, azonban Farkas (2013) szerint a szakképzett ember a képesítésének megfelelő munkahelyen elhelyezkedve már a társadalmi tőke pozitív elemeként jelenik meg. Még inkább mérhető indikátort Bourdeiu (1998) említ, ő a kapcsolattartást, delegációk küldését emeli ki munkájában.

Camagni csoportosításának utolsó eleme, a kapcsolati tőke elméleti síkon több ponton is szinte egybeolvad a már említett tőketípusokkal. Ugyanez mondható el a kutatásunk szempontjából fontos kulturális tőkeről is. Mindkét tőkefajta definiálását Bourdieu (1998) nevéhez köti a legtöbb tanulmány. Munkájában a kulturális tőke három típusát különbözteti meg. Az első kategória az inkorporált kulturális tőke. Ide tartozik a műveltség, a szaktudás, a tartós készségek. Látható, hogy kulturális tőke ezen eleme nagy hasonlóságot mutat mind a humán, mind pedig a társadalmi tőke bizonyos faktoraival. A második kategóriába az objektívált (más néven tárgyasult) kulturális tőke tartozik. Lehet az emberi tevékenység eredményeinek üzenetét hordozó valamilyen tárgy (könyv, film, kotta) vagy valamilyen szolgáltatás (előadó-művészet, technológia), amelyek létrejöttének feltétele az inkorporált kulturális tőke megléte. A harmadik típust intézményesült kulturális tőke. A kulturális tőke birtoklása miatt egyfajta társadalmi státuszt jelent, ezért mérhető elemi közé (az iskolai végzettségen kívül) a tudományos fokozat, a rendfokozat és a munkahelyi pozíció tartoznak). Összefoglalva tehát a kulturális tőke nem csupán műveltséget jelent, hanem a kulturális javak birtoklását, a kultúra anyagi elemihez való hozzáférést és az ehhez kapcsolódó képesítést is. A fent leírt elméleti háttér és a szerzők saját tapasztalata alapján elmondható, hogy a kulturális tőke leginkább számszerűsíthető eleme a kultúra anyagi elemeihez való hozzáférés (iskolai végzettségen kívül), amelynek indikátorai jellemzően a könyvtár-, mozi- és színházlátogatásokhoz, valamint a kulturális események és azok résztvevőinek számához kötött.

A kapcsolati tőkével kapcsolatos szakirodalmi háttér (Bourdieu, 1998; Camagni, 2008; Dombi et al., 2017) összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a kapcsolati tőke egyének (emberek) és vállalatok szintjén is értelmezhető. Egyének esetében a kapcsolati tőke személyfüggő, vállalatok esetén személyfüggetlen. A társadalmi tőkéhez hasonlóan a kapcsolati tőke vonatkozásában is beszélhetünk együttműködésre irányuló, haszonnal járó beruházásokról. A kapcsolati tőke haszna lehet piaci (magasabb jövedelem, jövedelmezőség) és nem piaci (elégedettség, önbizalom és a kulturális tőkénél már említett társadalmi státusz). A fogalomba

beemelve a területi dimenziót is Camagni (2008) szerint a nem csak egyének vagy vállalatok, hanem települések, régiók és országok között megvalósuló kooperáció, tudástranszfer és tapasztalatcsere segíti, motiválja a közös célok elérését.

A kapcsolati tőke mérhetőségével vonatkozásában ugyanolyan nehézségekbe ütközünk, mint a humán, társadalmi és kulturális tőketípusokkal kapcsolatban. Általánosságban elmondható, hogy az összes immateriális területi tőke csoportba tartozó tényező elméleti szempontból számtalan módon megközelíthető, azonban a gyakorlatban, empirikus elemzés céljából sokszor valóban „megfoghatatlan” megmérhetetlen. Talán ennek is köszönhető, hogy számos kutatásban a már bevált, régóta használt mutatószámokat és indikátorokat vizsgálják újra (Dombi et al., 2017).

### **Anyag és módszertan**

A vizsgálataink során a Központi Statisztikai Hivatal két adatbázisának, a 2011-es népszámlálási és a legfrissebb, 2015-ös Területi Statisztikai Adatok Rendszer adataira hagyatkoztunk. Az előállított adatbázis paraméterezésénél azokat a mérőindikátorokat figyelmen kívül hagytuk, ahol a kódolás szempontjából ismeretlen adat aránya meghaladta a teljes települési arány 5%-át, amely már interpretálhatósági problémákat vethetne fel. Ezt az eljárást azért tartottuk fontosnak, hogy elkerüljük az értékhelyettesítési technikák alkalmazásának szükségességét.

A bevezetésben említett szakirodalmak alapján az immateriális tőkén belül négy alcsoportot alakítottunk ki: humán, társadalmi, kapcsolati és kulturális tőke alcsoportját. Az első körben kialakított indikátorlista 45 indikátort tartalmazott. A létrejött indikátorkataszter összetétele az előkészítő munkálatok menetében folyamatosan változott. Végül 26 indikátor (humán tőke 4db, társadalmi tőke 14db, a kapcsolati tőke 2db, a kulturális tőke 6db) maradt a kataszterben.

A kialakított adatbázis hat technikai változót (sorszám, településnév, KSH azonosító kód, HACS név, HACS kód, település területi jogosultsága) is tartalmazott. Később adatbázis még kiegészült az elemzés során azonosított látens dimenzióval, amelyen belül öt immateriális faktort hoztunk létre.

Az elemzésbe a LEADER programban teljes területtel jogosult 2961 települést vontunk csak be, míg a külterülettel jogosult településeket kizártuk a vizsgálatokból, mivel a külterületekre vonatkozóan nem álltak rendelkezésünkre a kutatásunkhoz szükséges adatok.

Az elemzéshez és az eredmények grafikus megjelenítéséhez Microsoft Excel és SPSS 22 for Windows programot használtunk.

A metrikus, arányskálán végzett méréseknél az adatokból előállítottunk számtani átlagot, szórást, minimum és maximum értékeket, gyakorisági megoszlásokat. A többváltozós statisztikai elemzési módszerek közül a struktúrafeltárás és az indikátorok csökkentése céljából faktorelemzést végeztünk, majd a hasonló LEADER Helyi Akciócsoportok csoportosítása végett klaszteranalízist alkalmaztunk.

A faktorelemzés során többféle extrakciós módszert is kipróbáltunk, végül a főkomponens elemzés (Principal Component – PCA) mellett döntöttünk, mivel még a kutatás elején kikötöttük, hogy a faktorszám beállítás nélküli rotálatlan, egységnyi sajátértékkel rendelkező faktorok által magyarázott heterogenitás haladja meg a 60%-ot és ez a PCA-módszernél teljesült csak.

1. táblázat: Az immateriális területi tőke indikátorai

	Változók	Évszám	Forrás
HUMÁN	Ezer felnőtt korúra jutó érettségi vizsgával rendelkezők száma (fő)	2011	Népszámlálás
	Ezer felnőtt korúra jutó szakmai vizsgával rendelkezők száma (fő) *	2011	Népszámlálás
	Ezer felnőtt korúra jutó főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők száma (fő)	2011	Népszámlálás
	Tízezer 18 év alatti lakosra jutó óvodai, általános iskolai és középiskolai főállású pedagógusok száma (fő) *	2015	TeIR-TSTAR
TÁRSADALMI	Ezer felnőtt korúra jutó házi orvosok száma (fő) *	2015	TeIR-TSTAR
	Népsűrűség (fő/km <sup>2</sup> ) *	2015	TeIR-TSTAR
	Természetes népességváltozás (ezrelék)	2015	TeIR-TSTAR
	Az idős népesség eltartottsági rátája (%)	2015	TeIR-TSTAR
	Öregedési index (%)	2015	TeIR-TSTAR
	Az ezer házasságkötésre jutó válások száma (db) *	2015	TeIR-TSTAR
	Regisztrált belföldi vándorlási egyenleg (ezrelék)	2015	TeIR-TSTAR
	Egyszülős családok aránya (%) *	2011	Népszámlálás
	Vallási felekezethez tartozók aránya (%) *	2011	Népszámlálás
	Ezer lakosra jutó regisztrált nonprofit szervezetek száma - GFO11, GFO14 (db) *	2015	TeIR-TSTAR
	Ezer főre jutó regisztrált bűncselekmények száma (az elkövetés helye szerint) (db) *	2015	TeIR-TSTAR
	Tízezer lakosra jutó nyugdíjban, ellátásban, járadékban és egyéb járandóságban részesülők száma (fő)	2015	TeIR-TSTAR
	Tízezer lakosra jutó szociális étkeztetésben részesülők száma (fő)	2015	TeIR-TSTAR
	Tízezer lakosra jutó családsegítő szolgáltatást igénybe vevők száma (fő)	2015	TeIR-TSTAR
KAPCSO-LATI	Ezer állandó lakosra jutó személygépkocsi és motorkerékpárok száma az üzemeltető lakhelye szerint (db)	2015	TeIR-TSTAR
	Ezer állandó lakosra jutó internet-előfizetések száma (db)	2015	TeIR-TSTAR
KULTURÁLIS	Ezer főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma (fő)	2015	TeIR-TSTAR
	Ezer főre jutó kulturális rendezvényen résztvevők száma (fő)	2015	TeIR-TSTAR
	Ezer főre jutó múzeumi látogatók száma (fő)	2015	TeIR-TSTAR
	Ezer lakosra jutó, a települési könyvtárakba beiratkozott olvasók száma (fő) *	2015	TeIR-TSTAR
	Tízezer lakosra jutó rendszeres művelődési formákban résztvevők száma (fő)	2015	TeIR-TSTAR
	Tízezer lakosra jutó kulturális rendezvények száma (db) *	2015	TeIR-TSTAR

\*: A kommunalitás alacsony értékei miatt kiszűrtük a faktorelemzésből.

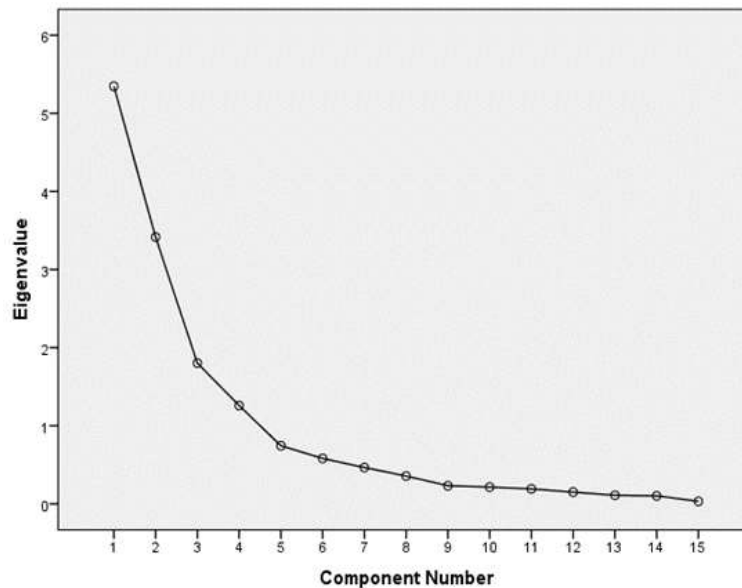
Forrás: saját szerkesztés, 2017

A faktorelemzéskor az adatok alkalmazhatóságát egyrészt az anti-image korrelációs mátrixban található MSA-értékek segítségével vizsgáltuk. Azokat az indikátorokat tartottuk meg az elemzés során, amelyek MSA értéke elérte a 0,5-öt. Emellett két további mérőszámot is alkalmaztunk annak érdekében, hogy megítélhessük, a változók mennyire alkalmasak a faktorelemzésre. Az egyik a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) kritérium volt, a másik pedig a Bartlett-próba. A KMO értékei esetében 0,7 felett megfelelőek a változók az elemzésre, míg

0,8 felett már nagyon jók (Sajtos-Mitev, 2007). A Bartlett-próba esetén pedig a változók akkor alkalmasak az elemzésre, ha a szignifikanciaszint kisebb, mint 0,05. A kommunalítások alapján ún. dropping (kiszűrési) műveleteket hajtottunk végre, így több lépésben kiszűrjük az elemzésre nem, illetve kevésbé alkalmas indikátorokat. Az elfogadhatósági határértéket 0,5-re állítottuk be a kommunalitás értékeknél. Így végül az 1. táblázatban felvázolt 26 indikátor közül 15-öt tartottunk meg, amelyeket a táblázatban félkövér betűtípussal jelöltünk.

A faktorszámok meghatározására szintén többféle módszert kipróbáltunk. Végül a varianciahányad-módszer (1. táblázat) és a Scree-teszt (1. ábra) eredményei alapján öt faktor kialakítása mellett döntöttünk.

**1. ábra: Scree-teszt (Könyökszabály)**



*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

**2. táblázat: A teljes magyarított variancia**

Komponens	Kezdeti sajátérték			Extraktív négyzetösszeg			Rotált négyzetösszeg		
	Teljes	Variancia (%)	Összesített (%)	Teljes	Variancia (%)	Összesített (%)	Teljes	Variancia (%)	Összesített (%)
1	5,35	35,65	35,65	5,35	35,65	35,65	3,73	24,87	24,87
2	3,42	22,77	58,42	3,42	22,77	58,42	2,87	19,16	44,04
3	1,80	12,01	70,43	1,80	12,01	70,43	2,31	15,37	59,40
4	1,26	8,39	78,82	1,26	8,39	78,82	1,86	12,43	71,83
5	0,74	4,96	83,78	0,74	4,96	83,78	1,79	11,95	83,78
6	0,58	3,88	87,66						
7	0,46	3,10	90,76						
8	0,36	2,37	93,13						
9	0,23	1,54	94,67						
10	0,21	1,43	96,10						
11	0,19	1,27	97,38						
12	0,15	1,00	98,38						
13	0,11	0,73	99,11						
14	0,10	0,68	99,78						
15	0,03	0,21	100,00						

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

A 2. táblázatban látható, hogy az első faktornál a magyarázott variancia értéke közel 36%, a másodiknál 23%, a harmadiknál 12%, a negyediknél 8%, míg az ötödiknél 5%, vagyis a kiinduló változók teljes varianciájának közel 84%-át meg tudjuk magyarázni az öt faktor segítségével, tehát igen kedvező értéknek tekinthető.

A faktorrotálási módszerek közül szintén többet kipróbáltunk, végül a varimax módszert választottuk, mivel ez a forgatási módszer segítette leginkább a faktorok szétválasztását, ezáltal pedig az értelmezésüket.

Ahogy azt már korábban említettük, a kapott faktorok alapján klaszterelemzés segítségével csoportosítottuk a hasonló LEADER Helyi Akciócsoportokat. Az egyik HACS-ot (Kistelek Környéke Vidékfejlesztési Egyesületet) kiszűrtük az adatbázisból, mert kiugró értékekkel rendelkezett, így ki kellett zárunk az elemzésből, ezért 103 HACS-ot csoportosítottunk végül.

A klaszterelemzésnél sok múlik azon, hogy milyen klaszterezési eljárást választunk, illetve milyen távolságmétrikát alkalmazunk, mivel ezek döntően befolyásolják a kapott végeredményt (Molnár, 2015). Ezért a klaszterelemzés során is többféle eljárást (hierarchikus összevonó módszert és a K-közép módszert) próbáltunk ki. A hierarchikus klaszterelemzésnél standardizálás nélkül és standardizálással is megvizsgáltuk a faktorokat és utóbbi használata mellett döntöttünk. A standardizálás során minden egyes értéket standard értékévé (Z scores) transzformáltunk oly módon, hogy az átlagot kivontuk az egyes értékekből és a különbséget elosztottuk a szórással. A hierarchikus összevonó eljárásán belül kipróbáltuk a lánc-, a centroid- és a variancia (Ward) módszereket, végül a Ward-féle eljárás bizonyult a legjobbnak. A kapott dendogram alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy három-hat csoport kialakítása lesz valószínűsíthető. Ezért a K-közép módszer során már ezeket a klaszterszámokat beállítva végeztük az elemzést. Végül azt állapítottuk meg, hogy négy HACS-csoport értelmezését tartjuk megfelelőnek.

## Kutatási eredmények

### A faktorelemzés eredményei

A modelltisztítási folyamat végére a KMO-érték 0,763, amely a bevezetésben említett határértékek alapján kedvezőnek tekinthető, vagyis a változóink alkalmasak a faktorelemzésre. Ezt a feltevést a Bartlett-teszt is megerősíti, hiszen el lehet vetni a Bartlett-próba nullhipotézisét, miszerint a vizsgált indikátorok között nincs korreláció. A szignifikanciaszint ugyanis kisebb 0,05-nél (0,00) (3. táblázat).

**3. táblázat: A KMO és a Bartlett-teszt eredményei**

Kaiser-Meyer-Olkin érték		,763
Khi-négyzet		1302,642
Bartlett-teszt	df	105
	szig.	,000

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

Az indikátorok 0,66 és 0,93 közötti kommunalitás értékzónában helyezkednek el, vagyis alkalmasak a faktorelemzésre (4. táblázat). A 0,80 alatti kommunalitás mező csupán három társadalmi tőke indikátort tartalmaz. Az összes többi indikátor ennél magasabb sávban pozicionálódik.



**4. táblázat: A modellben maradt immateriális komponensek végső kommunalitásainak alakulása**

Indikátorok	Kezdeti	Végső
Tízezer lakosra jutó családsegítő szolgáltatást igénybe vevők száma (fő)	1,000	,656
Tízezer lakosra jutó szociális étkeztetésben részesülők száma (fő)	1,000	,680
Regisztrált belföldi vándorlási egyenleg (‰)	1,000	,758
Ezer állandó lakosra jutó internet-előfizetések száma (db)	1,000	,804
Ezer állandó lakosra jutó személygépkocsik és motorkerékpárok száma az üzemeltető lakhelye szerint (db)	1,000	,807
Ezer főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma (fő)	1,000	,824
Tízezer lakosra jutó rendszeres művelődési formákban résztvevők száma (fő)	1,000	,835
Tízezer lakosra jutó nyugdíjban, ellátásban, járadékban és egyéb járandóságban részesülők száma (fő)	1,000	,851
Természetes népességváltozás (‰)	1,000	,867
Az idős népesség eltartottsági rátája (%)	1,000	,896
Ezer felnőtt korúra jutó főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők száma (fő)	1,000	,901
Ezer felnőtt korúra jutó érettségi vizsgával rendelkezők száma (fő)	1,000	,909
Ezer főre jutó múzeumi látogatók száma (fő)	1,000	,922
Ezer főre jutó kulturális rendezvényen résztvevők száma (fő)	1,000	,928
Öregedési index (%)	1,000	,930

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

Az első faktor mind a négy komponense társadalmi tőke indikátor. Ez faktor a következő indikátorokat tartalmazza: az öregedési indexet, az idős népesség eltartottsági rátáját, a természetes népességváltozást és a tízezer lakosra jutó nyugdíjban, ellátásban, járadékban és egyéb járandóságban részesülők számát. A négyből három faktorsúly pozitív, egy irányba mutat, míg a természetes népességváltozás faktorsúly negatív. A tartalma és a jelentése alapján az első faktornak „népességváltozás, öregedési hatások” nevet adtunk (5. táblázat). A fentiek alapján az immateriális tőke komponensei között fajsúlyos elemet alkotnak a népességszerkezeti komponensek.

A második faktor szintén négy komponenst tartalmaz, amelyek közül három társadalmi tőke, egy pedig kapcsolati tőke indikátor. A társadalmi tőke indikátorok közül a regisztrált belföldi vándorlási egyenleget, a tízezer lakosra jutó szociális étkeztetésben részesülők számát és a családsegítő szolgáltatást igénybe vevők számát, míg a kapcsolati tőke indikátorok közül az ezer állandó lakosra jutó személygépkocsik és motorkerékpárok száma az üzemeltető lakhelye szerint tömöríti a második faktor. A tízezer lakosra jutó a szociális étkezést, illetve a családsegítő szolgáltatást igénybevevők száma esetében a faktorsúlyok negatívak, míg a két másik indikátornál pozitívak. A tartalma és a jelentése alapján a második faktort „szociális helyzet, vándorlás” névvel láttuk el (5. táblázat).

A harmadik faktor két humán és egy kapcsolati tőke indikátorból áll. A két humán indikátor: ezer felnőtt korúra jutó érettségi vizsgával rendelkezők, illetve főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők száma, míg a kapcsolati tőke indikátor az ezer állandó lakosra jutó internet-előfizetések száma. Mindhárom faktorsúly pozitív, egy irányba mutat. A két humántőke elem megelőzi a kapcsolati tőkét. A tartalma és a hordozott információi alapján a harmadik faktort „képzettség és internet összeköttetés” névvel illettük (5. táblázat). Ez azt

bizonyítja, hogy az információ és a felhalmozott tudástőke hangsúlyos eleme az immateriális tőkének.

**5. táblázat: Immateriális tőke faktorok**

Faktor-csoportok		Faktorkomponensek				
		1	2	3	4	5
népességváltozás, öregedési hatások	Öregedési index (%)	,929	,167	,101	,085	,145
	Az idős népesség eltartottsági rátája (%)	,925	,079	,129	,098	,089
	Természetes népességváltozás (‰)	-,918	-,077	,085	-,027	-,099
	Tízezer lakosra jutó nyugdíjban, ellátásban, járadékban és egyéb járandóságban részesülők száma (fő)	,880	-,171	-,036	,065	,203
szociális helyzet, vándorlás	Regisztrált belföldi vándorlási egyenleg (‰)	,002	,790	,366	,012	-,008
	Tízezer lakosra jutó szociális étkeztetésben részesülők száma (fő)	,184	-,784	-,170	-,031	,044
	Ezer állandó lakosra jutó személygépkocsik és motorkerékpárok száma az üzemeltető lakhelye szerint (db)	,230	,747	,348	,069	,265
	Tízezer lakosra jutó családsegítő szolgáltatást igénybe vevők száma (fő)	-,236	-,699	-,214	-,057	-,252
képzettség és internet összeköttetés	Ezer felnőtt korúra jutó érettségi vizsgával rendelkezők száma (fő)	,042	,352	,885	-,011	,009
	Ezer felnőtt korúra jutó főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők száma (fő)	-,118	,373	,861	,043	,072
	Ezer állandó lakosra jutó internet-előfizetések száma (db)	,373	,463	,629	-,054	,226
kulturális tőke I.	Ezer főre jutó kulturális rendezvényen résztvevők száma (fő)	,112	,019	-,011	,955	,039
	Ezer főre jutó múzeumi látogatók száma (fő)	,075	,072	,018	,954	-,020
kulturális tőke II.	Tízezer lakosra jutó rendszeres művelődési formákban résztvevők száma (fő)	,140	,047	,006	-,035	,901
	Ezer főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma (fő)	,243	,188	,138	,061	,841

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

A negyedik és az ötödik faktorok tisztán kulturális tőkédimenziók komponenseit tömörítik. Kijelenthetjük tehát, hogy a kulturális komponensek is alapvető szerepet töltenek be az immateriális tőkében. A negyedik faktor az ezer főre jutó kulturális rendezvényen résztvevők száma és az ezer főre jutó múzeumi látogatók száma, míg az ötödik faktor a tízezer lakosra jutó rendszeres művelődési formákban részt vevők száma, valamint az ezer főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma indikátorokat foglalja magában. Valamennyi faktorsúly pozitív állású, egy irányba mutat.

**A klaszterelemzés eredményei**

Jelen fejezetben terjedelmi okok miatt már csak a K-közép klaszterelemzés eredményeit mutatjuk be. 103 LEADER Helyi Akciócsoport nagyjából egyenlő arányban oszlik meg a klaszterek között (6. táblázat):

**6. táblázat: Esetszám az egyes klaszterekben**

<b>Klaszter</b>	<b>I.</b>	<b>29db</b>
	<b>II.</b>	<b>23db</b>
	<b>III.</b>	<b>22db</b>
	<b>IV.</b>	<b>29db</b>
<b>Érvényes adat</b>		<b>103db</b>
<b>Hiányzó adat</b>		<b>0db</b>

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

**7. táblázat: Az első klaszterbe tömörülő Helyi Akciócsoportok**

<b>Sorszám</b>	<b>A Helyi Akciócsoport neve</b>	<b>Klaszter</b>	<b>Távolság</b>
1	36 Jó Palóc Közhasznú Egyesület	1	,653
5	Alsó-Tisza Vidék Fejlesztéséért Egyesület	1	1,586
9	Balatongyöngye Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,100
20	Dél-Mátra Közhasznú Egyesület	1	,992
29	Észak Hevesi 33 Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	1	1,797
31	Észak-Kaposi Partnerek Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,346
32	Felső-Bácska Vidékfejlesztési Egyesület	1	,968
42	Hévíz-Balaton-Zalai Dombhátak Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,979
43	Homokháti Önkormányzatok Kistérségi Területfejlesztési Egyesülete	1	1,283
47	Innovatív Dél-Zala Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,601
49	Jászsági Kistérségi Helyi Közösség Egyesülete	1	1,026
50	Jövő Építők Turisztikai Desztinációs Menedzsment Közhasznú Egyesület	1	1,495
51	Kertészek Földje Akciócsoport Egyesület	1	2,040
52	Kiskunok Vidékéért Egyesület	1	1,584
53	Koppányvölgyi Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	1	1,701
54	Körösök Völgye Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	1	1,654
55	Körös-Sárréti Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,495
58	Lenti Polgári Egyesület	1	1,661
63	Nagykunságért Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,535
68	Órség Határok Nélkül Egyesület	1	1,337
71	Rábaköz Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,168
74	Sághegy Leader Egyesület	1	1,059
78	Szabadszállási Gazdakör	1	1,251
83	Tamási és Térsége LEADER Egyesület	1	,965
84	Tisza és Maros Vidéke Jövőjéért Egyesület	1	1,621
88	Tiszazugi Leader Egyesület	1	,916
91	ÜDE-KUNSÁG Vidékfejlesztési Egyesület	1	1,205
97	Zagyvaság Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	1	1,000
99	Zala Zöld Szíve Vidékfejlesztési Egyesület	1	,952

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

Az első klaszter a 7. táblázatban felsorolt 29 Helyi Akciócsoportot foglalja magában. Az ebben a klaszterben található HACCS-okban átlag feletti az első faktor (népességváltozás, öregedési hatások) értékei. Ezekre a kistérségekre az átlagnál magasabb öregedési index és eltartottsági ráta értékek, nagyobb mértékű természetes fogyás jellemző és magasabb a nyugdíjban részesülők aránya, mint a többi klaszterben.

A második (szociális helyzet, vándorlás), harmadik (képzettség és internet összeköttetés) és negyedik (kulturális tőke I.) faktorok esetében átlagosnak tekinthetők az itt található HACCS-ok értékei. Ezzel szemben az ötödik faktort tekintve átlag alatti értékekkel rendelkeznek, mivel az átlagosnál kisebb a tízezer lakosra jutó rendszeres művelődési formákban résztvevők száma és az ezer főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma ezekben a LEADER-kistérségekben.

**8. táblázat: A második klaszterbe tömörülő Helyi Akciócsoportok**

Sorszám	A Helyi Akciócsoport neve	Klaszter	Távolság
3	Abaúj Leader Egyesület	2	1,996
8	Baktalórántháza Város Önkéntes Köztisztviselői Tűzoltósága	2	1,016
10	Bihar-Sárrét Vidékfejlesztési Egyesület	2	,891
11	Borsod-Torna-Gömör Egyesület	2	,968
14	Bükk-Térségi LEADER Egyesület	2	1,962
21	Dél-Nyírség Erdőspuszták LEADER Egyesület	2	,983
22	Dél-Zempléni Vidékfejlesztési Szövetség	2	,997
30	Észak-Borsodi LEADER Unió Helyi Közösség Egyesület	2	1,039
34	Felső-Szabolcsi Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	2	2,024
35	Felső-Tisza Völgye Vidékfejlesztési Egyesület	2	,485
40	Hajdúk Vidékfejlesztési Egyesülete	2	,905
45	Hortobágyi LEADER Közhasznú Egyesület	2	1,239
46	Ibrány és Térsége Természetvédelmi Egyesület	2	1,270
64	NAPKÖR Társadalmi Innovációs Egyesület	2	4,034
65	Nyírség és a Szatmári Síkság Fejlesztéséért Egyesület	2	1,656
66	Nyírség és Rétköz Határán Vidékfejlesztési Egyesület	2	1,835
67	Nyírség Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	2	1,379
79	Szatmár Leader Közhasznú Egyesület	2	,734
80	Szatmár-Beregi Települések és Közösségek Szövetsége	2	1,709
85	Tisza-menti LEADER Közhasznú Egyesület	2	1,010
86	Tisza-Tarna-Rima Mente Fejlesztéséért Közhasznú Egyesület	2	1,518
87	Tiszatér Leader Egyesület	2	,618
101	Zempléni Tájak Vidékfejlesztési Egyesület	2	1,714

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

A második klaszterbe tartozó 23 Helyi Akciócsoport az első, a második és az ötödik faktor tekintetében átlag alattinak mondható. A „népességváltozás, öregedési hatások” faktorkomponenseiről megállapítottuk, hogy kedvezőbb értékeket mutatnak, hiszen ezek a térségekben az országos átlagnál alacsonyabb az öregedési index és eltartottsági ráta értékek, kisebb mértékű természetes fogyás tapasztalható (sőt néhány HACCS-ban természetes szaporodás figyelhető meg) és alacsonyabb a nyugdíjban részesülők aránya, mint a többi klaszterben.

A „szociális helyzet, vándorlás” faktor esetében viszont kiderült, hogy a lakosok nagyobb arányban veszik igénybe a szociális étkezési és a családsegítő szolgáltatásokat, mint a többi klaszterbe tartozó HACCS-okban és vándorlási egyenleg is kedvezőtlenebb, mivel elvándorlás jellemző ezekre a térségekre. Emellett az ezer állandó lakosra jutó személygépkocsik és motorkerékpárok száma is alacsonyabb, mint a többi LEADER partnerségben.

Az ötödik faktor, akárcsak az előző klaszter esetében, kedvezőtlenül alakul ezekben a HACS-okban, mivel átlag alatti a tízezer lakosra jutó rendszeres művelődési formákban résztvevők száma és az ezer főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma is. A harmadik (képzettség és internet összeköttetés) és negyedik (kulturális tőke I.) faktorok átlaga nagyjából megegyezik az országos átlagértékekkel.

**9. táblázat: A harmadik klaszterbe tömörülő Helyi Akciócsoportok**

Sorszám	A Helyi Akciócsoport neve	Klaszter	Távolság
15	Csele-Borza Völgye Egyesület	3	1,837
16	Cserhátalja Vidékfejlesztési Egyesület	3	1,540
17	Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete	3	1,263
23	Duna Összeköt Egyesület	3	1,055
27	Egy Jobb Életért Egyesület	3	2,622
37	Gerence-Marcál-Rába és Somló Környéke Vidékfejlesztési Egyesület	3	1,183
39	Göcsej-Hegyhát Leader Egyesület	3	1,627
48	Ipoly-menti Palócok Térségfejlesztő Egyesülete	3	,999
56	Közép-Tisza-Zagyva Vidékfejlesztési Egyesület	3	1,004
57	Közép-Zala Gyöngyszemei Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	3	,428
60	Mecsek-Völgység-Hegyhát Egyesület	3	1,262
73	Rinya-Dráva Szövetség Egyesület	3	1,919
75	Sárköz-Dunavölgye-Siómente Egyesület	3	,559
77	Somló-Marcalmenté-Bakonyalja Leader Akciócsoport Közhasznú Egyesület	3	,788
82	Szinergia Egyesület	3	1,476
89	Tolnai Hármas Összefogás Vidékfejlesztési Szövetség	3	1,606
90	UTIRO Leader Egyesület	3	1,732
92	Vasi Hegyhát-Rábamente Közhasznú Turisztikai Egyesület	3	1,196
95	Vidékünk a Jövőnk Szövetség	3	1,419
98	Zala Termálvölgye Egyesület	3	1,214
100	Zalai Dombháttól a Vulkánok Völgyéig Egyesület	3	1,627
102	Zengő-Duna Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	3	2,314

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

A harmadik klaszter 22 települést takar (9. táblázat). Az első (népességváltozás, öregedési hatások), második (szociális helyzet, vándorlás) és negyedik (kulturális tőke I) faktorokat vizsgálva megállapítottuk, hogy a nemzeti átlag körüli értékekkel rendelkeznek a harmadik klaszterbe sorolt HACS-ok. A képzettség és internet összeköttetés faktor komponensei esetében viszont elmaradnak az átlagtól e térségek. Az ezer felnőtt korúra jutó érettségi vizsgával és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya egyaránt alacsonyabb és az internet-előfizetéssel rendelkezők aránya is kisebb, mint a többi klaszterbe tartozó HACS esetében. Viszont magas kulturális tőkével rendelkeznek a klasztertagok. Különösen igaz ez a tízezer lakosra jutó rendszeres művelődési formákban résztvevők és az ezer főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjai indikátorok esetében, amelyek értékei messze meghaladják a többi klaszterben tapasztaltakat.

A negyedik klaszter, amely 29 LEADER-kistérséget foglal magában (ld. 10. táblázat), átlagos nagyságú kulturális tőkével rendelkezik. Az első faktor komponensei viszont átlag alatti értékeket mutatnak ezekben a HACS-okban, vagyis demográfiai szempontból kedvező helyzetben vannak. Kevésbé jellemző rájuk az elöregedés, hiszen alacsonyabbak az öregedési index értékek, az idősebb népesség eltartottsági rátái és a nyugdíjban részesülők aránya és

kisebbs mértékű természetes népességfogyás figyelhető meg, mint az első vagy a harmadik klaszterben.

**10. táblázat: A negyedik klaszterbe tömörülő Helyi Akciócsoportok**

Sorszám	A Helyi Akciócsoport neve	Klaszter	Távolság
2	A BAKONYÉRT Vidékfejlesztési Akciócsoport Egyesület	4	1,131
4	Alpokalja-Fertő Táj Leader Egyesület	4	1,921
6	Bakony és Balaton Keleti Kapuja Egyesület	4	1,928
7	Bakonyalja-Kisalföld kapuja Vidékfejlesztési Egyesület	4	,759
12	Börzsöny Térsége Egyesület	4	1,339
13	Börzsöny-Duna-Ipoly Vidékfejlesztési Egyesület	4	3,880
18	Dél-Borsodi LEADER Egyesület	4	1,668
19	Déli Napfény LEADER Egyesület	4	,870
24	Dunamellék Leader Egyesület	4	1,493
25	Duna-Pilis-Gercse Vidékfejlesztési Egyesület	4	1,239
26	Eger Vidék Kincsei Egyesület	4	1,609
28	Éltető Balaton-felvidékért Egyesület	4	1,798
33	Felső-Homokhátság Vidékfejlesztési Egyesület	4	,519
36	Galga-mente és Térsége Leader Egyesület	4	1,158
38	GERJE-SZTÓK Helyi Vidékfejlesztési Közösség Egyesület	4	2,136
41	HAJT-A Csapat Egyesület	4	1,699
44	Homokhátság Fejlődéséért Vidékfejlesztési Egyesület	4	1,477
59	Mecsekvidék Helyi Közösség Egyesület	4	2,209
61	MEZŐFÖLD Helyi Közösség Egyesület	4	1,576
62	Mezőföldi Híd Térségfejlesztő Egyesület	4	,887
69	Pannon Térségfejlesztő Egyesület	4	,820
70	Pannónia Kincse LEADER Egyesület	4	,996
72	Rákóczi LEADER Egyesület	4	1,769
76	Sárvíz Helyi Közösség Egyesület	4	1,185
81	Szigetköz-Mosoni-sík LEADER Egyesület	4	1,403
93	Velencei-tó Térségfejlesztő Egyesület	4	2,521
94	Vértesszent-Gerecse Vidékfejlesztési Közösség	4	1,140
96	Völgy Vidék Vidékfejlesztési Közösség Közhasznú Egyesület	4	1,259
103	Zselici Lámpások Vidékfejlesztési Egyesület	4	1,131

*Forrás: saját szerkesztés SPSS 22 for Windows programmal, 2017*

A második faktor (szociális helyzet, vándorlás) komponenseit illetően azt találtuk, hogy átlag feletti értékekkel rendelkeznek a klaszter-tagok. A többi klaszternél lényegesen alacsonyabb a szociális étkeztetésben részesülők és a családsegítő szolgáltatást igénybe vevők aránya, magasabb a lakosokra jutó személygépkocsik és motorkerékpárok száma és a vándorlási egyenlegek is sokkal kedvezőbbek, jellemzően pozitívak, vagyis több ember vándorol be az itt található HACS-okba, mint amennyi elvándorol.

A harmadik faktor (képzettség és internet összeköttetés) komponensei szintén kedvezően alakulnak, tehát magas humán tőkével és kapcsolati tőkével rendelkezik a térség. A többi HACS-hoz képest lényegesen magasabb az érettségi vizsgával, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya és magasabb a lakosokra jutó internet-előfizetések száma is.

## Összegzés

Jelen tanulmány célja a területi tőke fogalmának értelmezése, valamint önálló kutatások végzése a hazai LEADER Helyi Akciócsoportok immateriális tőke jellemzőinek feltárása végett.

A tanulmány első részében a területi tőke fogalmát és elméleti kérdéseit taglaltuk hazai és nemzetközi szakirodalmak alapján. A területi tőkének főként az immateriális összetevőire fókuszáltunk. Ezen belül részletesen foglalkoztunk a társadalmi tőke, a humán tőke, a kapcsolati tőke és a kulturális tőke fogalmával, valamint mérési lehetőségeivel.

Ezután a kutatás módszertanának ismertetésére került sor. Elsősorban a KSH adatbázisaira támaszkodtunk a kutatás során. Az eredetileg 45 alapmutató közül többet ki kellett szűrniük még az elemzésből, végül 26 mérőkomponens elfogadása mellett döntöttünk (humán tőke 4db, társadalmi tőke 14db, a kapcsolati tőke 2db, a kulturális tőke 6db).

A mérőkomponensek redukálása céljából faktorelemzést végeztünk. Ennek eredményeként öt immateriális faktor jött létre, amelyeket az alkotóindikátorok tartalma alapján a következőképpen neveztünk el: 1) népességváltozás, öregedési hatások; 2) szociális helyzet, vándorlás; 3) képzettség és internet összeköttetés; 4) kulturális tőke I.; 5) kulturális tőke II. faktoroknak.

Ezután klaszterelemzést végeztünk a LEADER Helyi Akciócsoportok faktorok szerinti csoportosítása céljából. K-közép módszerrel négy klaszterbe soroltuk a 103 vizsgált LEADER-kistérséget (a 104. HACs-ot, a Kistelek Környéke Vidékfejlesztési Egyesületet ugyanis ki kellett zárni a vizsgálatból a kiugró értékei miatt).

Az elemzésünk rávilágított arra, hogy nincs olyan klaszter, amelyben valamennyi tőke mérőkomponensei kedvezően vagy kedvezőtlenül alakultak volna. Az immateriális klaszterszerkezet leíró tulajdonságait összegezve megállapítottuk, hogy a legerősebb pozíciójú Helyi Akciócsoportok a negyedik klaszterben helyezkednek el. Itt a társadalmi, a kapcsolati és a humán tőke szempontjából egyaránt kedvező értékeket kaptunk a mérőkomponensek esetében, viszont a kulturális tőke átlagos nagyságú.

A humán tőke és a kapcsolati tőke indikátorai csupán egy klaszterben, a negyedikben alakulnak kedvezően. A kulturális tőke komponensei szintén csak egy klaszterben, a harmadikban rendelkeznek átlag feletti értékekkel.

Mivel dinamikus gazdasági és társadalmi környezetben élünk és az elemzések során kapott eredmények csak a vizsgált időpontra vonatkozóan érvényesek, ezért fontosnak tartjuk, hogy a kutatást néhány év múlva megismételjük. Egy azonos módszertanon alapuló, összehasonlító kutatás rávilágítana arra, hogyan változik a LEADER és egyéb vidékfejlesztési programoknak köszönhetően a Helyi Akciócsoportok területi tőkéje.

## Köszönetnyilvánítás



A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

## Irodalomjegyzék

1. Áldorfai Gy. (2016): Térbeli teljesítményértékelés a Közép-Magyarországi régióban *Studia Mundi - Economica* 2016/3 2 pp. 3-15. ISSN: 2415-9395 Doi: 10.18531/Studia.Mundi.2016.03.02.03-15
2. Bourdieu P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke In: Angelusz R. (szerk): A társadalmi rétegződés komponensei, válogatott tanulmányok, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2004 ISBN 012-900-4550-09-7.
3. Burt R. (1992): *Structural Holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge: Harvard University Press ISBN 978-067-4843-71-4

4. Camagni R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In: Capello R. et al. (eds.): Modelling regional scenarios for the enlarged Europe. European competitiveness and global strategies. Springer, Berlin-Heidelberg, pp 33-46. ISBN 978-3-540-74737-6 DOI: [https://doi.org/10.1007/978-3-540-74737-6\\_3](https://doi.org/10.1007/978-3-540-74737-6_3)
5. Coleman J.S. (1990): Foundations of social theory, Cambridge: Harvard University Press. ISBN 978-067-4312-26-5 DOI: <https://doi.org/10.1093/sf/69.2.625>
6. Dombi et al (2017): A területi tőke és magyarországi dimenziói, A Nyilvánosságért és a Civil Társadalomért Alapítvány, Tradeorg Nyomdaipari- és Kereskedelmi Kft. Balatonfüzfő, 424p ISBN 978-963-12-8048-7
7. Farkas Z. (2013): A társadalmi tőke fogalma és típusai, Szellem és Tudomány 4./2. pp 106-133 ISSN 2062-2046
8. Jóna Gy. (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései, Tér és Társadalom, 27/1, pp. 30-50. ISSN: 2062-9923 DOI: 10.17649/TET.30.1.2699
9. Káposzta, J. – Tóth, T. (2013): Regionális és vidékfejlesztési ismeretek. Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományok Centruma, Debrecen, 166p. ISBN 978-615-5183-48-5.
10. Kis K. (2006): A társadalmi tőke, mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás. Agrártudományi Közlemények, 2006/20. különszám, pp. 69-73. ISSN: 1587-1282
11. LEADER European Observatory (1999): Territorial competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. Brussels.
12. Lin N. (2001): Social Capital, A theory of social structure and action, Cambridge University Press, New York ISBN 978-052-1521-67-3 DOI: <https://doi.org/10.1353/sof.2004.0061>
13. McCann P. (2001): Modern Urban and Regional Economics (second edition), Oxford University Press, 271p. ISBN 978-019-9582-00-6
14. Molnár T. (2015): Empirikus területi kutatások és módszerek. Akadémia Kiadó, Budapest, 207p. ISBN 978-963-05-9598-1.
15. OECD (2001): Territorial Outlook, Territorial Economy, OECD Publications Service, Paris <http://dx.doi.org/10.1787/9789264189911-en>
16. OECD (1998): Education at a Glance, OECD Indicators. Center for Educational Research and Innovation, Paris.
17. OECD (1996): The Knowledge-based Economy, OECD Publications Service, Paris.
18. Oláh I. (2017): 1000 fő alatti települések vizsgálata Magyarországon. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, 167p.
19. Putnam RD. (1995) Bowling alone: America's declining social capital, Journal of Democracy 6, pp 65-78 ISSN: 1045-5736 DOI: 10.1353/jod.1995.0002
20. Rechnitzer J. (2016): A területi tőke a városfejlődésben. A Győr-kód. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. ISBN 978-615-5376-84-9
21. Sajtos L. – Mitev A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest, 402p. ISBN 978-963-965-9087.
22. Sik E.(2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem?, Szociológia Szemle 2006/2, pp 72-95. ISSN: 1216-2051
23. Tóth B. (2010): Az immateriális és a területi tőke összefüggései, Tér és Társadalom 24/1, pp 65-81. ISSN: 2062-9923
24. Tóth B. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében, Területi Statisztika, 2011/5, pp 531-543. ISSN: 2064-8251



25. Tóth T. – Káposzta J. (2013): Tervezési módszerek és eljárások a vidékfejlesztésben. Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományok Centruma, Debrecen, 156p. ISBN 978-615-5183-49-2.
26. T. Kiss J. (2012): A humán tőke statisztikai mérhetősége, Statisztikai Szemle 90./1. pp 64.-88. ISSN: 0039-0690
27. Virág Á. (2017): A turisztikai együttműködések hatékonysága a vidéki térségekben. In: Ritter, K. (szerk.) (2017): Vidékgazdasági tanulmányok. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 120p. ISBN 978-963-269-604-1
28. Woolcock M. (1998): Social capital and economic development: Towards a theoretical synthesis and policy framework, *Theory and Society* 27: pp 151-208 ISSN: 0304-2421 DOI <https://doi.org/10.1023/A:1006884930135>
29. World Bank (2006): Where is the wealth of nations? Measuring Capital for the 21th Century, World Bank, Washington, ISBN-13: 978-0-8213-6354-6 DOI: 10.1596/978-0-8213-6354-6